

Є.К. ШИШКІНА

ГРОШОВІ СУРОГАТИ: ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ І РОЛЬ В УМОВАХ КРИЗОВОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розкривається поняття грошових сурогатів. Досліджується досвід використання грошових замінників у роки «воєнного комунізму». Аналізуються причини та наслідки відмови від офіційних грошових знаків. Досліджується роль і значення грошових сурогатів в умовах кризової економіки.

In the paper the meaning of money surrogates is revealed. The experience of their using in the period of “war communism” is investigated. The reasons and results of official money refusal are analyzed. The role and importance of money surrogates in the conditions of economical crisis are considered.

Дослідження грошових замінників сьогодні має велике наукове і практичне значення. З розвитком нових технологій, широким розповсюдженням електронних грошей, появою приватних платіжних систем все більшої актуальності набуває необхідність розробки питань теорії і методики дослідження грошових сурогатів, вивчення досвіду їх використання, аналізу ролі грошових сурогатів в економіці.

Важливий внесок у дослідження грошових замінників, їх ролі та досвіду використання внесли такі дослідники як А.С.Генкін, Р.Й. Тхоржевський, М.Ф. Дмитрієнко, Г.В. Сапожник, Г.М. Марковецька, П.П.Гай-Нижник та інші. Ними був розпочатий процес розробки категоріального апарату, методики дослідження грошових сурогатів, багато уваги було приділено вивченню грошового обігу у періоди найбільш активного використання грошових замінників. Особливу увагу дослідники приділили вивченню недержавних емісій у період Першої світової війни та у післявоєнний період, коли вперше серйозно похитнулася монополія держави на емісію.

Грошові замінники, які випускались у зазначений період на території колишньої Російської імперії, досі залишаються малодослідженими пам'ятками, хоча складають вагому частину тогочасних недержавних випусків

світу і можуть виявитись важливими джерелами інформації про економічні події тих років, а досвід їх використання – стати в нагоді під час створення приватних грошових систем сучасності.

Метою даної роботи є дослідження досвіду «ліквідації» грошового обігу в роки «воєнного комунізму», аналіз ролі і значення грошових сурогатів в умовах економічної кризи.

Курс більшовиків на ліквідацію грошових знаків, який вони взяли наприкінці 1918 - на початку 1919 рр. сприяв появі нових форм платіжних засобів [1, с.57]. Народний комісар фінансів у звіті за 1917-1922 рр. констатував, що радянська влада ставила за мету скорочення сфери використання грошей, прагнула до поступового їх витіснення спочатку зі сфери взаємин окремих органів державного господарства, а потім і з відносин між державою і приватними особами, шляхом розширення натуральних форм оплати праці та безкоштовного надання послуг і розподілу продуктів. Планувалось використовувати розрахунки, які мали здійснюватись за допомогою кардинально відмінних від державних грошей засобів обміну. Замінниками грошових знаків в господарчій сфері стали грошові сурогати. Радянською владою підтримувався талонний, чековий і т.п. обіг в установах, підпорядкованих їй відомчим органам. Показовим з точки зору характеристики грошової політики радянської влади є декрет від 4 лютого 1919 р., який юридично оформив принципову відмінність звичайних грошових випусків від радянських засобів обігу 1919 р.: перші представляють собою «грошові знаки», тобто є економічною категорією, другі – формально прості квитанції, яким закон привласнює назву не грошових, а "розрахункових знаків".

Ліквідацію товарно-грошових відносин прискорювала наростаюча економічна криза. Вона супроводжувалась нищенням кредитної системи колишньої Російської імперії, яку проводила радянська влада впродовж 1917-1919 рр. Перші руйнівні кроки знаменують три ключових акти радянського керівництва: 1) 14 грудня 1917 р. було проголошено націоналізацію приватних акціонерних банків і ревізію банківських сейфів; 2) 29 грудня 1917 р. були

заборонені операції з цінними паперами і припинено оплату купонів цих паперів; 3) 21 січня 1918 р. був виданий декрет про анулювання державних позик царського уряду. Результатом політики радянської влади стало руйнування усіх галузей кредиту. На місці ліквідованих кредитних установ, шляхом їх поглинання був утворений "Народний банк РСФСР". Останній повинен був виконувати як емісійні, так і кредитні функції. Однак, уже з перших днів існування банку в його діяльності стала превалювати емісійна функція. Власне кредитна діяльність Народного банку зводилась до фінансування націоналізованих підприємств, а згодом і взагалі була ліквідована. 19 січня 1920 р. Народний банк був перетворений на Центральне бюджетно-розрахункове управління. За відсутністю кредитних функцій, на нову установу були покладені бюджетно-кошторисні функції і випуск «розрахункових знаків». Прийняття 15 липня 1920 р. декрету «Про розрахункові операції» стало юридичним оформленням ліквідації грошових і кредитних відносин у сфері всього державного і кооперативного господарства країни. З цього часу всі підприємства і установи, яким необхідно було отримати продукти і товари, одержували їх виключно через розподільні установи. Право придбання на вільному ринку залишалось лише за державними заготівельними органами, спеціально на те вповноваженими. В основу кредитно-грошових відносин було покладено перерахування коштів з рахунку на рахунок [2, с. 144-145]. Грошовий обіг в одержавлених сферах господарства був знищений.

На початку громадянської війни випуск грошових знаків все ще був одним з головних джерел поповнення держбюджету. Поряд з продрозкладкою він відіграв роль найприбутковішої статті доходів радянського уряду [3, с.197; 4, с.2]. Право грошової емісії радами кілька разів розширювалось, а з 15 травня 1919 р. було зовсім усунуте. Відмова від стримування обсягів грошових випусків, призвела згодом до падіння ефективності емісій. Наприкінці «воєнного комунізму» прибутки від друку грошових знаків виявились настільки мізерними, що витрати на їх виготовлення вже на виправдовувались.

Проблема знецінення грошових знаків і знищення грошового обігу поставила перед радянською владою завдання - ввести тверду (господарчу) облікову одиницю в бюджеті країни. У 1920 р. на III з'їзді раднаргоспів було прийнято рішення взяти за основу виміру одиницю праці. Ця ідея, однак, так і не була реалізована. Нова економічна політика зняла питання з порядку дня. У грошовому обігу ідея про використання одиниці праці (не як віртуального засобу ведення обліку, а цілком реального паперового знаку) для розрахунків знайшла своє відображення на бонах натурально-розрахункового союзу «Розум і Совість» [5-6; 7, с.18; 8, с.70-72].

Загалом, як бачимо, політика радянської влади в сфері грошового обігу була віддзеркаленням економічної політики «воєнного комунізму». Природнім в цій ситуації було: з одного боку, використання «відмираючих» грошових відносин в інтересах фінансування революції, а з іншого ліквідація грошового обігу після того, як емісія остаточно вичерпає себе як джерело державного прибутку. Реалії, однак, виявились сильнішими за ідеологічні переконання. Остаточно відмовитись від грошей радянській владі так і не вдалось.

Отже, в умовах важкої кризи 1918-1921 рр., заборони вільної торгівлі, широкої націоналізації підприємств і встановлення централізованого розподілу товарів і продовольства, недержавні випуски стали дієвими заміниками державних грошей і використання грошових сурогатів виявилось ефективним засобом ведення латентних відносин купівлі-продажу товарів.

Список літератури: 1. Программа Российской Коммунистической партии (большевиков), 18-23 марта 1919г. // Программы и уставы КПСС. – М.: Издательство политической литературы, 1969. – С.29-62; 2. О взаимных безденежных расчётах между ведомствами и учреждениями: Постановление Украинского Экономического Совета, 3 августа 1922г., г. Харьков // Финансовый вестник. – 1922. – №7-8. – С.144-145; 3. Внутреннее обозрение // Объединение. – 1918. – №1 (сентябрь). – С.192-207; 4. *Фрей Л.* Финансовая агония // Наш юг. – 1918. – 19 февр.; 5. НМГУ. – ПГЗ-1670-1674. Натурально-розрахункові чеки натурально-розрахункового союзу «Разум и Совесть»; 6. ХІМ. – ДБЗ-1394-1398. Натурально-розрахункові чеки натурально-розрахункового союзу «Разум и Совесть»; 7. *Бабицкий Б.* Расчетные знаки «Разум и Совесть» // Советский коллекционер. – 1926. – №3. – С.18; 8. *Багрий Н.* Чеки «Разум и Совесть» // Советский коллекционер. – 1932. – №6. – С.70-72.